

HÜRREM ÉS MÁHIDEVRÁN, AVAGY KÉT ÁGYAS HARCA A SZULTÁN SZÍVÉÉRT ÉS TRÓNJÁÉRT

A XV. század közepe és a XVII. század közepe közötti két évszázad az „ágyasok kora” az oszmán történelemben. Ebben a hosszú időszakban a mindenható szultánok felhagytak a korábban gyakori dinasztikus házasságokkal, sőt jószerével magát a házasság intézményét is kiiktatták életükből. Szexuális igényeik kielégítésére és utódok nemzésére szinte kizárólag a háremükben tartott ágyasokat használták.

E változás hátterében az oszmán államberendezkedés sajátos fejlődése áll. A szultánok a XV. századtól az állam kormányzásában egyre nagyobb mértékben támaszkodtak a *kulok*ra, a rabszolgákból kinevelt államférfiakra. Ezek az emberek igen gyakran a háremből kaptak feleséget: vagy a szultán egyik rabnőjét, vagy az Oszmán-ház valamelyik hölgytagját. Ily módon lassanként olyan udvartartás jött létre, amelyben a legfőbb funkcionáriusok egyben az uralkodóház rokonai, a dinasztikus elit tagjai lettek. E rabszolgákra épülő rendszer természetes következménye volt, hogy nőkapcsolataikban maguk az uralkodók is áttértek a rabszolga eredetű ágyasok alkalmazására. A szabad nőekkel és különösen más uralkodócsaládok hölgytagjaival kötött házasságok elhagyásában persze szerepet játszott az a meggyőződés is (különösen Konstantinápoly 1453. évi elfoglalása után), hogy a világon nincs olyan uralkodóház, amelynek hölgytagjai méltók lehetnének a fényes Oszmán-házhoz. Másfelől az ágyasok használata számos gyakorlati előnnyel járt. Velük sok mindent meg lehetett tenni, amit szabad nőekkel nem (az utóbbiak például visszautasíthatták a születésszabályozás kellemetlen formáit, önálló akaratuk és vagyonuk lehetett stb.). Ráadásul az iszlám vallásjog szentesítette az ágyasság intézményét. Minden adva volt tehát ahhoz, hogy a kormányzásban rabszolgákra támaszkodó szultánok családi és reprodukciós politikájukban is rabszolganőket használjanak. Ez a rendszer teremtette meg a lehetőségét annak, hogy az uralkodók kedvenc ágyasai, amennyiben kellő ambícióval rendelkeztek, hihetetlen befolyásra tegyenek szert. Az egyik leghírhedtebb ágyas az Európában Roxolane, Roxelane, Rusztán stb. néven ismert Hürrem, Szülejmán szultán (1520–1566) kegyence volt, aki bizonyos értelemben az oszmán történelem menetét is megváltoztatta.

Már a kortársak nagyban találgatták, honnan érkezett, és mi lehet az oka annak, hogy szemlátomást napról napra növekvő befolyást gyakorol Szülejmán szultánra. Ez az uralkodó 1494-ben született, és 1520-ban lépett a birodalom trónjára. Óriási szerencséjére apja, I. Szelim, egy kivételével minden más számba jöhető utódot és trónkövetelőt – az apai ág összes uralkodóképes férfi tagját: unokatestvéreket, nagybácsikat stb. – eltakarított az útból. Fivéreivel sem kellett megküzdenie, mert csak leánytestvérei születtek. A kíméletlen családi törvény értelmében, amely úgy rendelkezett, hogy a hatalomra jutott uralkodó (saját fiait kivéve) a dinasztia összes férfi tagját köteles megölni, senki sem menekülhetett. I. Szelim vérengzése idején például az egyik rokon Rodoszon húzta meg magát, de utólag őt is felkutatták és megölték. Szülejmán a saját gyermekeivel már nem volt ennyire szerencsés, hiszen azok még az ő életében véres örökösödési harcba kezdtek.

Hercegeként Szülejmán a nyugat-anatóliai Maniszában töltött be tartományi kormányzói tisztséget. Ebből az időszakból maradt fenn egy lista, amelyen 17 nőt sorolnak fel trónörökösi háremének tagjaiként. Nem tudni, kiket részesített előnyben közülük, mindenestre már itt előbukkan a neve annak a hölgynek, aki később fontos szerepet játszott az életében: őt Máhidevránnak hívták. A források jobbára cserkesz származásúnak mondják, bár némelyek szerint magyar volt.

Máhidevrán 1515-ben fiúgyermeket szült a huszonegy éves Szülejmánnak, akit Musztafának neveztek el. Midőn 1520 szeptemberében Szülejmán elfoglalta a trónt, Máhidevránt az uralkodói hárembe is magával vitte. Minden jel arra mutat, hogy ekkoriban ő lehetett a kedvenc ágyasa. Ez a szerep nagyjából annyit jelentett, hogy a szultán legtöbbször az ő szolgálatait vette igénybe (bár törekedtek arra, hogy lehetőleg ne szüljön több gyermeket), a többi háremhölgy pedig sóvárogva vágyott a helyére, és minden eszközzel próbálta kitúrni onnan.

A dinasztikus politika és a hárem akkori rendje szerint Máhidevrán elvben csak egy gyermeket hozhatott volna világra. Egyes források azonban arra utalnak, hogy Szülejmán összesen négy gyermeket nemzett vele. 1512-ben született volna Mahmud, 1515-ben a már említett Musztafa, 1519-ben Murád, és volt még egy lányuk is, akinek születési évét nem ismerjük pontosan. Ezek az adatok azonban bizonytalanok, ezért többen csak Musztafát tekintik Máhidevrán „hivatalos” gyermekének, és ő később valóban fontos szerepet töltött be Szülejmán életében.

Hürrem 1521-ben tűnt fel a színen, amikor is egy Mehmed nevű fiúval ajándékozta meg az uralkodót. Ezt követően egymás után születtek újabb gyermekei: 1522-ben Abdullah, rögtön utána egy Mihrimáh nevű lány, 1524-ben Szelim, 1525-ben Bajezid, 1531-ben pedig Dzsihángir. A kortársak mind az Oszmán Birodalomban, mind a jól értesült keresztény követségeken és udvarokban azt találgatták, hogy miképpen adhatott életet ennyi gyereknek. Mivel képtelenek voltak racionális magyarázatot találni, arra jutottak: nyilvánvalóan megbűvölte, varázslatokkal bájolta el a szultánt, amihez egy zsidó nő segítségét vette volna igénybe. Sőt, sokan azt állították, hogy maga Hürrem is zsidó származású volt.

Hürrem azonban valójában ruténnek (ruszinnak) született, Roxolane/Roxelane neve sem mást, mint rutént jelent. Ez a népcsoport a Kárpátok előterében élt, azon a területen, amelyet a régi magyarok Halicsként, később Galíciaként ismertek. A lengyelek körében élő hagyomány szerint egy uniórtodox pap leányaként 1504 körül született Rohatynban, a Halics és Lemberg között, a Dnyeszter mentén található városban. (Az ortodox egyház az 1439-es firenzei zsinat után unióra lépett a római katolikus egyházzal, elismerte a pápa főségét, de valójában továbbra is a görög rítust követte; az ortodox papok házasodhattak – így láthatta meg Hürrem a napvilágot egy pap gyermekeként). Eredetileg Alekszandra Liszovszkának hívták, és valószínűleg a tatárok rabolták el egyik rajtaütésük során. Semmit sem tudunk arról, hogyan került Szülejmán háremébe. Egyes állítások szerint még hercegeként kapta Maniszában, mások szerint trónra lépése után ajánlották figyelmébe. Egyes feltételezések szerint Hafsza asszony (Szülejmán édesanyja), mások szerint Ibrahim (a későbbi nagyhatalmú nagyvezír) ajándékozta Szülejmánnak. Ez azért különös, mert a későbbiekben éppen ez a két ember – Hafsza és Ibrahim pasa – lesz Hürrem legnagyobb ellensége. (Ibrahim eredetileg szintén rabszolgá volt, ifjú

korában nyerte el a trónörökös bizalmát, aki, amint alkalma nyílt rá, rögtön a nagyvezíri tisztségbe emelte, jóllehet akkoriban még igen keveset értett az államügyekhez.) Állítólag Hürrem és Ibrahim egyaránt zenével hódította meg a szultán szívét: Hürrem gitározott és énekelt, Ibrahim pedig szépen hegedült.

Legvalószínűbbnek az tűnik, hogy Hürrem 1520 körül került Szülejmán környezetébe. Legalábbis erre engednek következtetni azok a levelek, amelyeket ez idő tájt küldött a szultánnak. Ezekből kitűnik, hogy ekkor még alig tudott törökül, és íródeákok segítségével vette igénybe gondolatai közléséhez. Csak évek múltán tanulta meg annyira a nyelvet, hogy saját kezűleg írjon urának. Ezek a levelek egészen más stílusúak és tartalmúak, mint a korai, „hivatalos” hangvételi írások. Vagyis, ha még Maniszában került volna a trónörökös háremébe, akkor 1520-ra valószínűleg sokkal jobban beszélt és írt volna törökül. Valószínű tehát, hogy a szultán ajándékba kapta valakitől, hiszen az oszmán világban bevett szokás volt, hogy a vezető méltóságok az elfogott rabok közül formás fiúkat és szemrevaló leányokat ajándékoztak az uralkodónak. De azt a lehetőséget sem zárhatjuk ki, hogy a rabszolgapiacon vásárolták a hárem ezzel foglalkozó alkalmazottai.

Hürrem több, hosszú távon végzetesnek bizonyuló változást hozott a dinasztikus reprodukció és a hárem rendszerébe. Amint említettem, első nagy „újítása” az volt, hogy miután az 1520-as évek elejére a szultán kedvenc ágyasa (ún. *hászeki*) lett, egymás után szülte a gyermekeket, ami teljes mértékben ellenkezett a több évtizede kialakult hagyománnyal.

Zenei tehetségén kívül ezt az eredményt elsősorban annak köszönhette, hogy rendkívüli elszántsággal, könyörtelenséggel és ügyességgel ütötte ki vetélytársait a nyeregből. Jól látható mindez abból, ahogyan elbánt Máhidevránnal, akit – okkal – a legfőbb akadálynak tartott a szultán szívéhez vezető úton. Külső és kissé későbbi (európai) információk szerint a következő történt. Máhidevrán éppen soros volt – azaz a szultán üzent neki, hogy igényt tartana ágyasi szolgálataira, amikor Hürrem, mintegy tréfából, megállította a folyosón, és felajánlotta neki, hogy „megvénne” tőle ezt az éjszakát. Máhidevrán belement a játékba, és megkérdezte – természetesen szintén tréfából –, hogy mennyit adna érte. Hürrem mondott egy összeget, Máhidevrán pedig elfogadta az ajánlatot. (A hárem hölgytagjainak, főleg az ágyasoknak, bőven volt pénzük, mivel rendszeres fizetést húztak, és ugyancsak rendszeresen kaptak – olykor pénzbeli – ajándékokat is.) Amikor Hürrem megjelent Szülejmán előtt, az meglepetten kérdezte, hogy miért nem Máhidevrán jött. Erre Hürrem nevetve elmesélte a történetet, és kijelentette: megvette tőle ezt az éjszakát. Szülejmán azonban nem értékelte a tréfát, hívatta Máhidevránt, és azt tudakolta tőle, milyen árat szabott a szultán átengedé- séért. Az összeg hallatán rettentően megsértődött (úgy érezte, méltatlanul kevésre taksálták), és ettől kezdve távol tartotta magát Máhidevrántól.

Nem kevés ravaszságról árulkodik a másik verzió sem. Eszerint miután Hürrem megszülte első két gyermekét, Máhidevránon annyira úrrá lett a féltékenység, hogy egy nap nem tudta tovább fékezni dühét, és szabályosan nekirontott vetélytársnőjének a háremben. Miközben cibálta, ütötte-verte, állítólag ezt kiabálta: „Mit képzelsz, te vett hús!”, és csúnyán helybenhagyta Hürremet. Pár nap múlva Szülejmán Hürremért küldött, aki az eunuch révén visszaüzent a szultánnak: most nincs olyan állapotban, hogy megjelenjen ura és parancsolója előtt, mert ezzel megsértené őt. Ezt hallván felébredt a szultán kíváncsisága, és már csak azért is látni kívánta ágyasát. Be is hozták Hürremet, akin erősen látszottak a ve-

rekedés nyomai: véraláfutásos volt az arca, és egész hajcsomói hiányoztak. Ekkor a szultán annyira megdühödött Máhidevránra, hogy soha többé nem akarta látni.

A húszas évek közepére egyértelműen Hürrem lett az első számú háremhölgy, sőt azt is elérte, hogy a szultán szinte monogámiában éljen vele. Ez eddig elképzelhetetlen volt, mi több, „kötelező” volt a szultánok számára a hárem használata. Szülejmán mégis egészen haláláig hű maradt Hürremhez. A hosszú hadjáratok során persze valószínűleg ráfanyalodott más rabnőkre is, de mindvégig őszinte szerelemmel ragaszkodott hozzá. Versgyűjteményében (dívánjában) gyönyörű költeményt találunk, amelyben szerelmet vall neki. A Hürremtől fennmaradt levelekből az derül ki, hogy a szerelem kölcsönös volt. A másfél-két évig is eltartó iráni hadjáratok idején íródott levelek szinte kivétel nélkül arról szólnak, hogy mennyire hiányzik neki a szultán, nem bírja nélküle, és belehal a távollétbe.

Hürrem a húszas évek közepére belpolitikai ügyekben is a szultán egyik legfontosabb támasza lett. Szülejmán gyakran hónapokat vagy éveket töltött távoli harctereken, és ilyenkor Hürremre hárult a feladat, hogy folyamatosan nyomon kövesse az isztambuli eseményeket és a közvélemény változásait, és hírekkel lássa el az uralkodót. A kapcsolat visszafelé is működött: ő is kért információkat arról, hogy mi történik a keleti vagy a nyugati fronton, s a híreket igyekezett a leghatásosabban „eladni” a főváros népének. A harmincas évek második felére szinte a szultán politikai tanácsadója lett, olyannyira, hogy egyes diplomáciai (különösen lengyel) ügyekben önállóan dönthetett és cselekedhetett. Ez megint csak szokatlannak és rendkívülinek számított egy „ágyastól”. Hiszen a szultánok részben éppen azért szakítottak a dinasztikus házasság intézményével, hogy asszonyaikat távol tarthassák a politikai közszerepléstől.

Jóllehet részben már szóba kerültek, ezen a ponton nem árt pontosan rögzíteni azokat az alapelveket, amelyekre a hárem rendszere Hürrem felemelkedése előtt épült, hiszen ezek ismerete nélkülözhetetlen a továbbiak megértéséhez.

1. A szultánok csak ágyassal nemzenek utódot, és sem gyermekeik anyját, sem más nőt nem vesznek többé feleségül.

2. Egy ágyas csak egy gyermeket szülhet.

3. Amikor a hercegek elérik a megfelelő életkort (nagyjából a 14–18. évüket), elhagyják a háremet, és szülőanyjuk kíséretében elutaznak a számukra kijelölt tartományba, hogy kinevezett kormányzóként elsajátítsák az államigazgatás fortélyait. Apjuk halálakor (olykor már közvetlenül előtte) mindnyájan harcba szállnak a trónért. A győztes a veszteseket fiúgyermekükkel együtt leöletti.

A trónküzdelmekben elbukott hercegek szülőanyjainak (és olykor ágyasainak) rendszerint Burszába, az oszmánok legelső fővárosába kellett költözniük (ez a város mindig egyfajta száműzetési hely maradt.) Itt némi juttatásban részesültek, amivel, nem ritkán igen szerényen, fönn tudták tartani magukat. Innen többé már nem vitték el őket, nem lettek más hárem tagjai, azaz fölszabadultak a rabszolgaságból, és tevékenységük főleg halott fiaik emlékének ápolásában merült ki. Időnként egy-egy nagylelkű uralkodó sírkápolnát (törökül türbét) is építtetett legyőzött és megsemmisített vetélytársai emlékére.

A trónharcban győztes herceg édesanyja abban a privilégiumban részesült, hogy fiával együtt bevonulhatott a fővárosba, és ott élhetett. Konstantinápoly, azaz Isztambul 1453. évi elfoglalása után ez az elv egyre jobban érvényesült a gyakorlatban. A győztes édesanyja, akit később *valide szultánnak*, anyaszultánnőnek neveztek, a Réginék nevezett sze-

rájban kapott helyet. Ehhez tudni kell, hogy a XV. század utolsó harmadában már két szultáni palota is állt Isztambulban. Az első a Régi Szeráj, amely nagyjából a város közepén helyezkedett el. Az 1460–70-es években aztán építettek egy másikat, az Új Szerájt, amelyet idővel Topkapi Szerájként kezdtek emlegetni (ma is így hívják). Az új palota lett az államigazgatás központja, illetve az éppen regnáló – a dinasztiát irányító – szultán rezidenciája. Itt a szultánok eleinte férfi kíséretükkel laktak, és ugyanitt kaptak helyet a rab eredetű államférfiakat képző szerájiskolák. Bár „napi használatra” nőket is tartottak benne (az 1470-es évekből származó leírások szerint több tízet), a voltaképpeni hárem, mint igen-igen népes, uralkodói presztízs-intézmény, a Régi Szerájban maradt. Ebben élt a szultán édesanyja is, és az ő felügyelete mellett itt nevelték a kiskorú hercegeket és hercegnőket, és képezték ki azokat a háremhölgyeket, akik később vagy a szultánt szolgálták, vagy az Új Szerájban iskoláztak, rabszolga származású államférfiakhoz mentek feleségül.

Hürrem ezt a jól működő rendszert több ponton megváltoztatta. Az eddig említetteken (egyedüli ágyassá válva öt gyermek szülése, bekapcsolódás a nagypolitikába) túl azt is elérte uránál, hogy 2000 akcseapidíjat állapítson meg számára. Ez kiugróan magas jövedelemnek számított, hiszen például Hafszának, Szülejmán édesanyjának fizetése mindössze napi 150 akcsét tett ki, pedig az uralkodó nagyon tisztelte és teljes szívéből szerette őt. Egyetlen ágyasról tudunk még (a XVII. századból), akinek illetménye megközelítette Hürremét, de ő is csak feleannyit, azaz 1000 akcsét kapott naponta.

A harmincas évek elejére Hürrem helyzete annyira megszilárdult, hogy szinte bármire rá tudta venni Szülejmánt. A korabeli közvélemény döbbenetben állt a furcsábbnál furcsább fejlemények előtt. Például az előtt, hogy valamikor az évtized elején felszabadította magát. Jogi státusukat tekintve az ágyasok ugyanis rabszolgának számítottak. A gyermeket szülő ágyas ugyan kedvezőbb helyzetbe került (egyfajta jogi védettséget kapott eladás stb. ellen), de szolgáltságából rendszerint csak gazdája halálával szabadult fel. A korabeli muszlim jogtudósok (köztük állítólag vezetőjük, a főmufti is) helytelenítették Szülejmán engedékenységet, sőt, az utóbbi sajátos büntetést mért rá a jogilag helytelennek tartott lépésért. Nem feltétlen hitelű, de nem is feltétlenül elvetendő nyugati tudósítás szerint elvileg 300 botütés járt volna neki, de ezt a szultánnal szemben természetesen nem lehetett érvényesíteni; ezért a főmufti állítólag úgy hajtotta végre a büntetést, hogy nagy óvatossággal 300 kis vesszőnyalábot helyezett Szülejmán hátára.

A felszabadításnak azért kellett megtörténnie, mert szükség volt rá Hürrem következő tervéhez: ahhoz, hogy hivatalosan, törvényes formában feleségül vesse magát Szülejmánnal. Bár az oszmán források hallgatnak a házasságkötés pontos időpontjáról (úgy tűnik, még az esemény említését is kényelmetlennek érezték), nyugati híradások szerint 1534-ben történt meg. A nagy alkalomból hatalmas ünnepségeket (haditornákat, felvonulásokat, előadásokat stb.) rendeztek a fővárosban, hogy a tömegek rokonszenvét is elnyerjék a szokatlan lépéshez.

Miért volt ez fontos Hürremnek? Mert a felszabadítással és a házassággal szabad muszlimmá vált, és ezáltal új lehetőségek nyíltak meg előtte. Így például ettől fogva törvényesen rendelkezhetett magánvagyonnal, amitől rabszolgaként meg volt fosztva. Neki viszont forgatható, törvényes pénzre volt szüksége további merész terveinek megvalósításához. Többek között „hivatalosan” is be akart kapcsolódni a politikai életbe, és ennek részeként középítkezésekkel akarta megörökíteni a nevét. Magánvagyonából ezért muszlim

közjóléti épületeket emeltetett és alapítványokat hozott létre (így például a Hászeki néven ismert, dzsámiból, iskolából, medreszéből, szegénykonyhából és kórházból álló komplexumot, a Csifte Hamamnak nevezett fürdőt az Aja Szófia közelében stb.). Jóllehet törvényes feleségként jogai – természetesen a muszlim vallás jogi korlátai között – növekedtek, a valóságban szó sem lehetett egyenlőségről közte és a szultán között (legfeljebb annyiban, hogy egyformán szerethették egymást). A korabeli levelekből az derül ki, hogy mind ő, a feleség, mind közös gyerekeik a szultán rabjainak nevezték magukat. Ha nem ismerünk a levelek íróit, azt gondolnánk, hogy nem családtagoktól, hanem egyszerű állami beosztottaktól származnak. Annak ellenére, hogy egyértelműen látszik: a szultán nemcsak országának, hanem szűkebb családjának is korlátlan hatalommal rendelkező feje volt, Hürrem mégis fontosnak tartotta, hogy jogi státusa a lehető legközelebb kerüljön Szülejmánéhoz, mert ezzel tágíthatta a mozgásterét. Egy szultánanya például építközhetett, de egy ágyas nő nem. Hürrem azzal, hogy ágyasból szabad nővé, majd szabad nőtől feleséggé emelkedett, ez irányú terveit is könnyebben véghezvihette.

Ezeket a hallatlan dolgokat azért tehette meg, mert 1533–1534-ben több nagy vetélytársától is szerencsésen megszabadult. Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy a fentebb vázolt dinasztikus és utódlási rend legtöbb eleme ekkoriban még érvényben volt. Az 1515-ben született Musztafa herceg (Szülejmán és Mähidevrán fia) 1533-ban elérte azt a kort, amikor anyjával együtt el kellett hagynia a háremet, és (mint annak idején apja) Maniszába költözött, hogy az ottani tartomány irányításában tegyen szert kormányzati tapasztalatokra. Mähidevrán távozásával eltűnt az isztambuli háremből Hürrem legfőbb ellenlábasa. Másik nagy vetélytársa Hafsa, Szülejmán édesanyja volt, aki mindig igyekezett visszatartani Hürremet a túlzásoktól. Ezt azért tudta megtenni, mert a fia hallgatott rá, és mert kiváló kapcsolatokkal rendelkezett a férfi vezető garnitúrában. Bizalmasnak mondható viszonyt ápolt például Ibrahim pasa nagyvezírral, aki mellesleg Szülejmán egyik leánytestvérét, Hatidzsét vette feleségül. Erről a jó kapcsolatról azok a levelek is tanúskodnak, amelyeket Ibrahim írt a feleségének. Minden levél végén ott található az a sor, amellyel szeretettel köszönti Hafsa asszonyt. Hafsa azonban 1534-ben – nem tudni miért és hogyan – meghalt. Nem véletlen, hogy Hürrem közvetlenül ez után tudta megrendezni említett házasságkötését. Kezére játszott, hogy éppen ekkor Ibrahim pasa is távol volt, a keleti határvidéken irányította a perzsák elleni hadjáratot. A házasságkötés és az esküvői ünnepségek után egyébként Szülejmán is keletre indult.

Így hát egyetlen befolyásos ember sem maradt, aki Hürrem és Szülejmán kapcsolatába betekinthezett és beavatkozhatott volna. Hürrem nekiláthatott következő tervének megvalósításához, nevezetesen Ibrahim pasa kiiktatásához. Ellentéteikről és azok jellegéről forrásaink szintén ellentmondásos hírekkel szolgálnak, de tény, hogy egyik levelében Hürrem nyíltan megírta Szülejmánnak: nagyon haragszik Ibrahim pasára. A nagyúr értetlenül fogadta a kifakadást, mivel Ibrahimot nemcsak tanácsadójának, hanem bizalmas barátjának is tekintette (a történészek a nagyvezírt újabban a szultán alteregójaként emlegetik, mivel gyakran helyettesítette urát a köznép előtt, lévén, hogy Szülejmán nem lelkesedett a közszereplésekért). 1536 elejére az intrikusok mégis meggyőzték arról, hogy Ibrahim pasa a hatalmára tör, ezért aztán kíméletlenül megfojtatta. A pletyka elterjesztésében valószínűleg Hürrem is tevékeny szerepet játszott.

1536-ra tehát mindenkit, aki csak egy kicsit is korlátozhatta volna, eltakarított az útból, így elérkezett az idő ahhoz, hogy elkezdje egyengetni fiai útját a trónhoz. Ennek

azonban volt egy fontos feltétele: az, hogy mindig az események középpontjában, a fővárosban, a szultán közvetlen közelében maradjon. Ennek érdekében megváltoztatta állandó tartózkodási helyét is. Hürrem korábban, ahogy az ágyasok esetében lenni szokott, a Régi Szerájban lakott. 1534-ben rábeszélte urát, hogy gyermekeivel (és persze a kiszolgáló személyzettel) együtt átköltözzenek a Topkapi Szerájba, ahol az államigazgatás csúcsszerve, a szultáni tanács (díván) működött, és ahol a politikai élet zajlott. E tettének hosszú távú eredménye az lett, hogy a Régi Szeráj-beli hárem intézménye teljesen átalakult. A szultáni főhárem ettől kezdve a Topkapi Szerájban működött, s a Régi Szeráj a megunt ágyasok és az előző uralkodó hölgyeinek „száműzetési helyévé” változott, amit ezért a későbbiekben a „könyvek palotájának” neveztek. A Topkapi háremhölgyei elől viszont, akik eddig el voltak zárva a politikától, elhárultak a fizikai akadályok: mivel a háremet csupán egyetlen fal választotta el a szultáni tanácstól, a folyosóról vagy a díván falába vájt ablakból kihallgathatták a tanács megbeszéléseit, információkat gyűjthettek, bekapcsolódhattak az intrikákba, és lassanként az oszmán politikai élet önálló tényezőivé válhattak. Így nyílt meg az út elsőként Hürrem előtt, hogy rendszeresen, akár napi szinten beleszóljon aktuális politikai kérdésekbe és döntésekbe. Hogy erre miképpen tudta rávenni az uralkodót, nem lehet tudni, de annyi bizonyosnak látszik: politikai ambíciók vezették, és céljai elérése érdekében jól átgondolt stratégiát követett.

A Topkapi Szerájba történt átköltözést egészítette ki egy másik fontos újítása. A szabályok szerint a negyvenes évek elején Hürremnek – ugyanúgy, mint annak idején Máhidevránnak – Mehmed nevű fiával együtt el kellett volna utaznia valamelyik anatóliai tartományba. Mivel a legközelebbi hercegi központot már korábban elfoglalta Szülejmán elsőszülött fia, Musztafa és annak anyja, Máhidevrán, Hürrem és Mehmed csak valamelyik távolabbi tartományba, például Amásziába tehetné volná át a székhelyét. Külön gondot okozott Hürremnek, hogy öt fia volt, ami eleve kizárta, hogy mindegyiket elkísérje vidéki állomáshelyére. Azzal, hogy több fiút szült, Hürrem még egy ponton aláásta a régi rendszert: lehetetlenné vált a kiköltözési szabály betartása. Minden okunk megvan azt feltételezni, hogy Szülejmánt éppen azzal az indokkal vette rá az előírások megszegésére, hogy nem tudná eldönteni: melyik fiát válassza. Ezért csak a fiúk hagyták el szép sorban Isztambul, ő viszont a Topkapi Szeráj háremében, ura mellett maradhatott. És még egy dolog a kezére játszott: legkisebb fiuk, Dzsihangir, valószínűleg nyomorék volt (a vállán és a karján jelentkeztek rendellenességek, ráadásul púpos is volt). Egészségi állapota miatt nem lehetett egyedül hagyni, állandó anyai segítségre szorult. Ezt a fiút, talán éppen a bajai miatt, Szülejmán és Hürrem különösen szerette. Valószínűleg ez is nagyban befolyásolta Szülejmánt abban a döntésében, hogy Hürrem a Topkapi Szerájban maradjon.

Hürrem tehát sorra szegte meg, vagy vette rá urát, hogy szegje meg a korábbi normákat. Mindez nagy felháborodást és pusmogást váltott ki Isztambulban és az oszmán elit köreiből. Egy olyan társadalomban, ahol mindenekelőtt a „régiképek” szabták meg az élet folyását, sokak számára elfogadhatatlannak tűnt, hogy egy rabnő, egy ágyas így felborítson mindent, így átalakítsa a megrögzött viszonyokat. Mindebben az oszmán világ egyik érdekes, ellentmondásos vonása figyelhető meg; nevezetesen az, hogy miközben a szultánok és a társadalmi elit férfi tagjai félig-meddig rabszolga származásúak voltak – hiszen sokukat ágyasok születték –, ők maguk mégis némi előítélettel viseltettek e csoport tagjaival szemben, lenézték, saját eszközeiknek tekintették őket.

Így tehát 1542-ben Mehmed, Hürrem elsőszülött fia, az anyja nélkül utazott el kijelölt tartományába, és ettől kezdve Hürrem szívósan dolgozott azon, hogy Musztafát, Máhi-devrán fiát, kiiktassa a lehetséges utódok sorából, és valamelyik fia számára biztosítsa a szultáni trónt. Ennek érdekében kisebb, de igen hatékony frakciót szervezett. Egy tehetséges horvát származású fiatalembert – a szultán egyik fegyverhordozóját –, Rüsztemet kezdte pártfogolni. Hozzásegítette, hogy gyorsan emelkedjék a ranglétrán, és elérte, hogy Szülejmán harmadik vezírré léptesse elő. 1539-ben Szülejmánnal egyetértésben Rüsztemhez adták egyetlen leányukat, Mihrimáhot, ami nagyot lendített Rüsztem karrierjén: 1544-ben megkapta a nagyvezíri posztot, vagyis ő lett a birodalom kormányzatának feje. Figyelemre méltó tény, hogy Hürrem ezzel a házassággal szintén újítást vezetett be: innentől kezdve szokássá vált, hogy a befolyásos ágyasok leánygyermeküket a csúcstelthez tartozó, tehetséges férfiakhoz adják feleségül, s az így kialakuló rokonsági hálózattal vagy frakcióval erősítik az illetők politikai hadállásait. A Hürrem által létrehozott „párt” eleinte három főből állt: önmagán kívül leányából és vejéből. Ez azért volt fontos, mert nemcsak Hürrem tudott nagy erővel hatni Szülejmánra, hanem Mihrimah is, hiszen az uralkodó imádta őt. Aztán nemsokára (vagy már korábban?) sikerült még egy fontos személyiséget megnyernie: Mose Hamont, a szultán zsidó udvari orvosát, akinek már a felmenői is ezt a posztot töltötték be. (A XV. század második harmadában honosodott meg az a szokás, hogy a szultán zsidó orvost vesz maga mellé, aki a gyógyítás mellett fontos tanácsadói és informátori szerepet tölt be, különösen a keresztény európai államokkal kapcsolatos ügyekben.) Hürremék Hamon csatlakozásával már elegendő erővel rendelkeztek ahhoz, hogy megkísérelhessék Musztafa eltávolítását. Ez nem tűnt könnyű feladatnak, mert Musztafát kiváló képességekkel áldotta meg a sors. Minden korabeli híradás arról számol be, hogy már kiállását, megjelenését tekintve is uralkodásra, trónra termett. Széles műveltségre tett szert, amit egy általa írott krónika is bizonyít. A grúzok elleni háborúban kiderült, hogy kiemelkedő hadvezéri erényekkel rendelkezik. Az 1530-as években mindenki úgy gondolta, hogy ő lesz Szülejmán utóda. Bár elméletben mindegyik fiú egyenlő eséllyel indult harcba a trónért, azért a régi szokás szerint az elsőszülött fiút „egyenlőbbnek” tekintették a többinél.

Első lépésként Hürrem és társai eltávolították Musztafát Maniszából. (A város Nyugat-Anatóliában fekszik, viszonylag közel Isztambulhoz. Ennek jelentősége abban állt, hogy az apa halálát követően az itt rezideáló herceg általában előbb ért a fővárosba, mint távolabbi helyeken szolgáló fivérei.) Hürremék elérték a szultánnál, hogy sokkal messzebbre, a Közép-Anatóliában található, egyébként szintén régóta hercegi központként funkcionáló Amásziába helyezze át Musztafát. Helyére Hürrem elsőszülött fiát, Mehmedet neveztették ki, aki abban az időben anyja első számú jelöltje volt a trónra. Balszerencséjükre azonban Mehmed valamilyen ismeretlen betegségben néhány hónap múlva (1543-ban) elhunyt. Miután a beteges és alkalmatlan Dzsihangír szóba sem jöhetett, Abdullah pedig már régen (még 1526-ban) meghalt, Hürremnek két fia maradt: Szelim és Bajezid. Hürrem ekkor őket helyeztette át Isztambulhoz közelebb fekvő tartományokba.

A másik – alattomos – lépés az volt, hogy Rüsztem nagyvezír Musztafa nevében leveleket írt az iráni sahnak (aki akkoriban az Oszmán Birodalom legnagyobb ellenségének számított), amelyekben följánlotta szolgálatait és javaslatot tett az együttműködésre. A frakció arról is gondoskodott, hogy a perzsa uralkodó nevében hamisított válaszok a szultán kezébe kerüljenek. Szülejmán eleinte nem akart hitelt adni ezeknek a híreknek, de

később hagyta meggyőzni magát. Egyes vélemények szerint gyermekkori élményeire élénken emlékezve Szülejmán maga is tartott a fiától, és talán nem állt tőle távol a gondolat, hogy megfegyvelje Musztafát. (Akkoriban nagyapja, Bajezid uralkodott a birodalomban; Szülejmán apja, Szelim, azonban harcot indított a trónért, s miután győzelmet aratott, rövid úton megmérgeztette apját.) Amikor tehát Szülejmánhoz olyan hírek jutottak el, hogy Musztafa népszerűsége meredeken emelkedik, és mindenki tehetségesnek, uralkodásra alkalmasnak tartja, féltékennyé vált, és elzárkózott tőle. Fennmaradt egy levél az 1530-es évekből, melyben Musztafa arról panaszkodik apjának, hogy nem érti, miért nem hajlandó fogadni őt (jóllehet 1533-ban még szokatlanul fényes ceremóniával bocsátotta el Maniszába). A szultán gyanakvása is belejátszhatott tehát Musztafa sorsának megpecsételődésébe, de a Hürrem-féle frakció intrikái valószínűleg sokkal többet nyomtak a latban.

1553-ban megkezdődött az Irán elleni újabb hadjárat. Az oszmán sereget eleinte Rüsztém pasa irányította, aki a kellő pillanatban levélben számolt be Szülejmánnak arról, hogy a táborban mindenki Musztafát élteni, a janicsárok őt ajnározzák, őt tartják a legjobb hadvezérnek, sőt úgy gondolják, hogy Szülejmán nem alkalmas már a birodalom irányítására; ha nem siet személyesen a táborba, és nem bizonyítja be, hogy még mindig ő az úr, nagy baj lesz. Szülejmán ezért hamarosan keletre indult, és parancsot küldött Musztafának, hogy jelentkezzék nála. Kónja városának közelében vert tábor, ide rendelte kihallgatásra a fiát. Amint a jó kiállítású, erős testalkatú Musztafa belépett a szultáni sátorba, hét-nyolc fős, kivágott nyelvű kivégzőosztag rontott rá. A hóhérok azonban nem bírtak vele, ezért végül egy díjbirkózót küldtek rá, aki aztán nagy nehezen nyakára tekerte a zsinórt, és megfojtotta. A dulakodás közben a szerencsétlen fiú folyton apját szölongatta, és ártatlanságát hangoztatta. A szultán azonban állítólag semmit sem kérdezett, semmit sem válaszolt, hanem némán, a sátorfal mögül nézte elsősülöttjének haláltusáját. Más elbeszélések szerint Musztafa még kiverekedte magát a sátorból, és kint próbált segítséget szerezni, de mindhiába. Akárhogy történt is, annyi bizonyos, hogy Szülejmán ugyanúgy szemrebbenés nélkül végeztette ki egykor szeretett fiát, mint annak idején kebelbarátját, Ibrahim pasát.

Miután sikerült véglegesen kiiktatnia a legveszélyesebb trónvárományost, Hürrem a két életben maradt fia közül (1553-ban ugyanis Dzsihangir is meghalt) eleinte Bajezidet részesítette előnyben a hatalomért folyó küzdelemben. 1555-ben azonban történt valami, ami szertefoszlatta Bajezid reményeit. Ruméliában – a birodalom balkáni felében – felkelés tört ki Szülejmán ellen. Feltűnt egy férfi, aki azt állította magáról, hogy ő az igazi Musztafa, és az a herceg, akit a háború kezdetén kivégeztek, csak a „hasonmása” volt. Mivel Szülejmán még mindig az Irán elleni háború lezárásával bajlódott, régi szokás szerint a Ruméliára felügyelő herceg, vagyis ezúttal Bajezid feladata lett volna, hogy az ál-Musztafa lázadását elfojtsa, és apja érdekeit megvédje. Bajezid azonban egyáltalán nem jeleskedett kötelessége teljesítésében. Csak az utolsó pillanatban adott parancsot a seregek toborzására, a szükséges intézkedések megtételére, így csak nagy nehézségek árán tudta a felkelést leverni. Szülejmán gyanút fogott, és megneheztelt a fiára. A zendülést egyes vélemények szerint Hürrem szervezte, és arra akarta felhasználni, hogy uralomra juttassa Bajezidot. Az asszonynak a balsiker után minden ügyességére szüksége volt ahhoz, hogy a válságos helyzetet megnyugtatóan elrendezze.

Végül Hürrem úgy halt meg 1558 tavaszán, hogy két fiát egyforma távolság választotta el a tróntól. Halála után Szelim és Bajezid azonnal egymás ellen fordult, mivel pon-

tosan tudták, hogy amelyikük alulmarad, azt férfi leszármazottaival együtt vagy kivégzik, vagy legjobb esetben száműzetésbe kényszerítik. Kettejük közül Bajezid volt a forróbb fejű, nem győzte türelemmel, és hamarosan polgárháborút robbantott ki – látszólag Szelim ellen, valójában a trón meghódítása érdekében. Ezzel azonban csak azt érte el, hogy apja végleg Szelim mellé álljon, mivel egy herceg lázadását már csak a törvényesség, a rend és a dinasztia méltóságának megőrzése érdekében sem tűrhette el. Ez el is döntötte a harc kimenetelét. Szülejmán támogatásával Szelim 1559-ben legyőzte Bajezid seregeit, akinek nem maradt más választása, mint hogy családjával és híveivel együtt a perzsa sah országába meneküljön, és az ő kegyelmébe ajánlja magát. A sah először védelmet ígért neki, ám miután feloszlatta a kíséretében lévő sereget, már fogolyként bánt Bajeziddel. Szülejmán attól félve, hogy kijátszhatják ellene a fiát, kénytelen volt alkudozásokba bocsátkozni a sahkal. (Aggodalma már csak azért sem tűnt alaptalannak, mert az 1540-es évek második felében maga is ugyanezt tette: miután az egyik perzsa herceg menedéket kért tőle, segítségnyújtás ürügyén háborút indított Irán ellen.) Végül 400 000 aranyért, amelyet még megtoldott a Szelim által adott 100 000 arannyal, sikerült megvásárolnia a sahtól Bajezid életét. A hatalmas összeg (a korabeli Magyarország éves bevételének kb. 80%-át tette ki!) fejében engedélyt kapott arra, hogy hóhérokat küldjön az ösellenység országába, akik felkutatták és megölték a herceget és gyermekeit. Így esett kútba Hürrem nagy terve, hogy jelentősebb belviszályok nélkül, „egyenes úton” szerezze meg a trónt valamelyik fiának. És így történt, hogy Szülejmán ivadékai közül végül az uralkodásra valószínűleg legalkalmatlanabb Szelim ülhetett a birodalom trónjára. Őt már a korabeli törökök is a Részezes melléknévvel „tisztelték meg”, mivel ifjúkorától kezdve közismert alkoholista volt, és minden jel szerint ebbe is halt bele rövid uralkodás (1566–1574) után.

Összefoglalva elmondható, hogy Hürrem lényegében az egész – az előző 150 év alatt kialakult – dinasztikus és reprodukciós (hárem) politikát felforgatta. Újításai révén olyan rendszert hozott létre, amelyben a XVI. század második felére a hárem meghatározó politikai erővé nőtte ki magát. Hürrem utódai, az anyaszultánok szinte társuralkodói rangra emelkedtek. A hárem egyéb hölgytagjai is komoly befolyásra tettek szert a politikai életben és az államügyekben. A régebbi török kutatás ezért „az asszonyok szultánságának” nevezte el ezt az időszakot.

Hürrem nemcsak egyénileg futott be kivételes pályát, hanem döntő módon járult hozzá egy újfajta, a klikkek és frakciók vetélkedésére épülő uralmi rendszer kialakulásához, amely rengeteg bajt zúdított a birodalomra. A hárembeli körökkel szövetséges és a velük szemben szervezkedő frakciók rövid időn belül ismétlődő belharcokba és trónviszályokba taszították az országot. A következő száz évben, egészen az 1650-es évek második feléig, amikor is egy bölcs ágyas és egy tetterős nagyvezír összefogása véget vetett ennek a kaotikus korszaknak, soha nem látott mennyiségű erőszak, vérontás, lázadás, palotaforradalom, trónfosztás és uralkodógyilkosság történt az oszmánok birodalmában. Az „asszonyok szultánságának” keserű tapasztalatait levonva a későbbi időszakokban aztán alaposan visszaszorították a nők politikai közszereplését.

Hürrem sok apró csatát nyert meg, csak legfőbb célját nem érte el: nem lett anyacsászárnő, és nem uralkodhatott a fia helyett. Ha túléli urát, valószínűleg teljhatalomra tett volna szert. Halála viszont nagyon megrendítette Szülejmánt. Uralkodásának utolsó tíz évében már csak árnyéka volt régi önmagának. Nemcsak azért, mert megöregedett, hanem nyilvánvalóan megviselték személyes tragédiái: fiai, barátai és végül élete nagy sze-

relmének halála. Erős pszichikai változáson ment keresztül, teljesen magába fordult. Hangulatának elborulása egyébként már az 1550-es évek elején megkezdődött, amikor Hürrem még élt. 1548-ban parancsot adott egy nagy szultándzsámi felépítésére. Ez lett a ma is látható, impozáns Szülejmánije dzsámi, amely 1557-re készült el, tehát egy évvel Hürrem halála előtt. Nemcsak azért emeltette, mert a szultánok számára kötelező feladatot jelentett a pompázatos művészeti alkotások, reprezentációs intézmények létrehozása, hanem azért is, mert a dzsámi mellett felhúzott sírkápolnát szánta maga és Hürrem végső nyughelyéül (oda is kerültek – igaz, végül külön türbébe – mind a ketten). A szultán már az építkezés hosszú éve alatt folyton úgy érezte, hogy közeleg a vég. Folyamatosan rajta tartotta szemét a munkálatokon, és valahányszor a helyszínre látogatott, azt követelte, hogy mutassák meg neki, hol fog örök nyugalomra térni. 1551-ben egy napon úgy döntött, gyökeresen szakít korábbi életformájával, szokásaival. Korábban kedvelte a pompát, ezért is nyerte el Európában a „Pompás” (Magnificent, Magnifique, Prächtigt stb.) melléknevet. Szerette a drága ékszereket, ruhákat, az értékes holmikat. Ebben nagy szerepe volt Ibrahim pasának, aki kifejezetten ösztönözte a luxusra. Úgy tartotta, hogy egy ilyen hatalmas birodalom uralkodójához a reprezentatív, pompázatos megjelenés illik. Az említett napon azonban Szülejmán elrendelte, hogy távolítsák el a palotából az összes felesleges cícomát, a haszontalan drága holmikat, törjék össze valamennyi hangszert, mert ezekre a továbbiakban nem tart igényt. Megváltoztatta öltözködési és étkezési szokásait is: ettől kezdve zöld teveszőr csuhát hordott, mint egykor a próféta, és többé nem akart drága evőeszközökkel drága tányérokban enni, hanem csak egyszerű porcelán csészékből. Valószínű, hogy Mehmed nevű fia váratlan halála (1543-ban) is belejátszott magatartásának megváltozásába. Fájdalmának nagyságát az mutatja igazán, hogy egy nagyon szép, eredetileg a maga számára emeltetett szultándzsámit utóbb róla nevezett el Sehzáde dzsáminak. Korábban nem volt szokás hercegnek ilyen monumentális épületet szentelni, a halott sehzádekát általában Burszába, az ősi temetkezési helyre szállították (a XVI. század második felétől viszont már jobbra Isztambulban temették el őket). Szülejmán gesztusa biztos jele annak, hogy különleges érzelmek fűtték ehhez a fiához.

Elkomorodásához az is alaposan hozzájárult, hogy sorra balul sülték el politikai döntései, többek között magyarországi politikáját is végzetesen elrontotta. Túl sokat akart, nemcsak Magyarországot, hanem Bécsset is szerette volna elfoglalni. Hódításaival eljutott ugyan Budáig, de ott aztán tartósan elakadt. A perzsa sáht sem tudta megtörni, hiába indított ellene háborút három ízben is. A szakadatlan hadakozás az 1550-es évekre pénzügyi válságba sodorta a birodalmat. 1553-ban Musztafa meggyilkolása miatt fellázadtak a janicsárok. A súlyos helyzetből csak úgy talált kiutat, hogy gyorsan leváltotta és Isztambulba küldte Rüsztlem pasa nagyvezírt, különben darabokra szabdalják volna a janicsárok.

Miután Szülejmán (Muhibbi néven) kiváló és termékeny költő volt, a lelkében fölgyülemlett fájdalmat verseiben is kifejezésre juttatta. Öregedvén egyre tisztábban érezte a világi dolgok – a hatalom és a pénz – hiábavalóságát, a feltartóztathatatlanul közeledő elmúlást. Élete végső szakaszát már nem világhódító, minden porcikájával új területek megszerzésére törekvő padisahként, hanem mindinkább befelé forduló emberként élte le. E személyiségváltozás a politikai vonalvezetésben is tükröződött. Utolsó évtizedében minden erejével arra törekedett, hogy birodalmát ortodox szunnita alapokra helyezze, és az iszlám világ legfőbb védelmezőjévé tegye a keresztény világgal és az eretneknek tekintett síita Iránnal szemben. Ekkortájt olyan uralkodó benyomását keltette, aki lelkileg

már életében megbűnhődött a sok „szabadjára engedett” kegyencért (Ibrahimért, Hürremért és Rüsztémért).

Végül szóljunk néhány szót arról, hogyan alakult az első kedvenc ágyas, Máhidevrán sorsa. Ő tisztességgel végigjátszotta azt a szerepet, amit a hagyomány osztott ki rá annak érdekében, hogy trónra juttassa a fiát. Céljai semmiben sem különböztek Hürreméitől, csak hogy míg vetélytársa a rendszer felforgatásával, addig ő a szokásoknak megfelelően kívánta elérni azokat. Az ágyasok fő feladata abban állt, hogy fiuk jó nevelést és kiképzést kapjon, hogy alkalmassá tegyék a kormányzásra és végül az uralkodásra, hogy minden veszélytől megóvják, és mellette álljanak, amikor üt a döntő óra, s aztán, ha minden jól alakul, segítsék az uralkodásban. Máhidevrán mindent megtett a fiáért, ami csak tőle tellett. Számtalanszor figyelmeztette, hogy életére törnek, és hogy sose egyék ételt előkóstolás nélkül, mert bármikor megmérgezhetik. Régi kapcsolatait felhasználva informátor-hálózatot épített ki és tartott fenn, hogy mindenben segíthesse, védelmezhesse gyermekét. Állítólag 1553-ban is óva intette attól, hogy apja kívánságának eleget téve a Kónja melletti táborba utazzon, mert hírére vette, hogy meg akarják ölni. Musztafa azonban nem hitt neki. Egy másik híradás szerint az akkori harmadik vezír is rokonszenvezett a fiával, és a táborba érkezésekor cetlit csúsztatott a zsebébe, amelyen az állt, hogy vigyázzon, mert veszélyben az élete. Musztafa ezúttal sem hallgatott a figyelmeztetésre.

Miután Musztafát kivégezték és holttestét Burszába szállították, Máhidevránt – a hagyományoknak megfelelően – szintén az ősi városba küldték. A hercegnek életet adó anyák közül neki jutott ki utoljára ez a sors, mert a későbbiekben minden olyan ágyas, akinek fiát a trónharcok során megölték, Isztambulban maradhatott. Eleinte akkora nyomorban élt, hogy szinte szégyenkezett miatta: nem tudta kifizetni a házbért, a szolgáit pedig folyton gúnyolták a piacon gazdasszonyuk szegénysége miatt. Eközben, ahogy láttuk, Hürrem 2000 akcse napidíjjal büszkélkedhetett. Így tengette életét Máhidevrán egészen a nagy vetélytársnő haláláig. Ekkor Szülejmánban felébredt a lelkiismeret, és pénzt adott neki adósságai rendezésére. Később a sokak által megvetett Szelim szultán meglepő módon még nagyvonalúbban segítette: házat vett neki Burszában és türbét építtetett Musztafa sírja fölé. Az anyagilag rendbejött Máhidevrán így hamarosan alapítványt hozhatott létre a sírkápolna gondozására. Tisztas kort megérve 1581-ben távozott az élők sorából, és szeretett fia, Musztafa mellé temették el.

Válogatott irodalom

Akgündüz, Ahmed: İslam hukukunda kölelik-câriyelik müessesesi ve Osmanlı'da harem. Gözden geçirilmiş ilâveli ikinci baskı. İstanbul, 1995.

Akman, Mehmet: Osmanlı devletinde kardeş katli. İstanbul, 1997.

Altınay, Ahmet Refik: Kadınlar saltanatı. 1. İstanbul, 2000. (Tarih Vakfı Yurt yayınları 108.)

Baltacı, Cahid: Hürrem Sultan. In: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18. İstanbul, 1998. 498–500. o.

Clot, André: Soliman le Magnifique. Paris, 1983.

Eroğlu, Haldun: Osmanlı devletinde şehzadelik kurumu. Ankara, 2004.

- Fodor Pál*: I. Szulejmán, a Pompás és a Törvényhozó. In: Történelmi melléknevek. Egyetemes és magyar történelmi életrajzok. Szerk. *Horváth Ilona*. Budapest, 2006. 219–235. o.
- Gökbilgin, M. Tayyib*: İbrâhim Paşa. In: İslâm Ansiklopedisi. 5/2. İstanbul, 1993. 908–915. o.
- Hóvári János*: Forgách Ferenc és a szultánfiak. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk. *Zombori István*. Szeged, 1988. 77–85. o.
- Jenkins, Hester D.*: Ibrahim Pasha, Grand Vizir of Suleiman the Magnificent. New York, 1911. (Studies in History, Economics and Public Law XLVI/2.)
- Káldy-Nagy Gyula*: Szulejmán. Budapest, 1970.
- Murphey, Rhoads*: Exploring Ottoman Sovereignty. Tradition, Image and Practice in the Ottoman Imperial Household, 1400–1800. London–New York, 2008.
- Müller, Hans*: Sklaven. In: Wirtschaftsgeschichte des Vorderen Orients in islamischer Zeit. Teil 1. Leiden–Köln, 1977. 53–83. o.
- Necipoğlu, Gülru*: Süleyman the Magnificent and the Representation of Power in the Context of Ottoman–Hapsburg–Papal Rivalry. *The Art Bulletin*, 71. (1989.) 3. sz. 401–427. o.
- Necipoğlu, Gülru*: Architecture, Ceremonial, and Power. The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries. New York, 1991.
- Necipoğlu, Gülru*: The Age of Sinan. Architectural Culture in the Ottoman Empire. London, 2005.
- Peirce, Leslie P.*: The Imperial Harem. Woman and Sovereignty in the Ottoman Empire. New York–Oxford, 1993.
- Sokolnicki, Michel*: La sultane ruthene. *Bulleten*, 23. (1959.) 89–92. sz. 229–239. o.
- Soliman le Magnifique et son temps. Acte du Colloque de Paris. Galeries Nationales de Grand Palais. 7–10 mars 1990. Publiés par *Gilles Veinstein*. Paris, 1992.
- Süleyman the Second and his Time. Ed. by *Halil İnalcık* and *Cemal Kafadar*. İstanbul, 1993.
- Turan, Şerafettin*: Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bayezid vak'ası. Ankara, 1961.
- Uluçay, M. Çağatay*: Osmanlı sultanlarına aşk mektupları. İstanbul, 1950.
- Uő*: Harem'den mektuplar. I. İstanbul, 1956.
- Uő*: Kanuni Sultan Süleyman ve âilesi ile ilgili bazı notlar ve vesikalar. In: Kanunî Armağanı. Ankara, 1970. 233–237. o.
- Uő*: Harem. II. Ankara, 1985².
- Uő*: Padişahların kadınları ve kızları. Ankara, 1985².